

Transnacionalne kompanije kao pokretači procesa globalizacije

UDK 334.726:005.44

KLJUČNE REČI: transnacionalne kompanije (TNK), globalizacija, strane direktne investicije (SDI), Republika Srbija

POVZETEK - Poslednja decenija XX i početak XXI veka predstavljaju period intenzivnih promena u globalnoj privredi, koje u potpunosti menjaju društveno-ekonomski ambijent funkcionisanja nacionalnih privreda. Globalizacija predstavlja proces gde su nacionalne ekonomije izgubile značaj i gde primat preuzimaju transnacionalne kompanije (TNK) i strane direktne investicije (SDI). Mnoga istraživanja naglašavaju da u uslovima globalizacije TNK stiču ogromnu snagu koja im omogućava da značajno utiču na donošenje odluka u okviru nacionalnih privreda. TNK predstavljaju stožer ekonomske globalizacije i najznačajniji faktor kreiranja međunarodnih robnih i finansijskih tokova. One danas kontrolišu oko 2/3 svetske trgovine i predstavljaju najznačajnije aktere svetske privrede. U radu ćemo analizirati TNK, i pokušati da damo odgovor na pitanja kakvu ulogu imaju TNK i kojim kanalima se transferiše kapital u okviru globalnih tokova. Takođe, osvrnućemo se na poslovanje i uticaj ovih kompanija na privredu Republike Srbije.

UDC 334.726:005.44

KEY WORDS: transnational companies (TNC), globalization, foreign direct investments (FDI), Republic of Serbia

ABSTRACT - The last decade of 20th century and the beginning of 21st century are the period of intensive changes in global economy, completely changing social and economic ambience for functioning of national economies. Globalization is a process where national economies lose their importance and the primacy is taken over by transnational companies (TNC) and foreign direct investments (FDI). A number of investigations emphasize that in conditions of the globalization TNC are gaining enormous power, enabling them to considerably influence decision making within the national economies. TNC are the axis of economic globalization and the most important factor in creating international commodity and financial flows. Presently they control about two thirds of world trade and are the most important actors in global economy. In this paper we will analyse TNC in order to try and answer what the role of TNC is and through which channels the capital is being transferred within the global flows. We will also address the business of these companies and influence on the economy of the Republic of Serbia.

1 Uvod

Kako se tržište s kraja 20. i početkom 21. veka intenzivno globalizuje, ono utiče i na nacionalne ekonomije, težeći da iste postanu integrisani deo globalne ekonomije (Elzeser, 2009). Glavne determinante procesa globalizacije predstavljaju nove informaciono-komunikacione tehnologije koje menjaju čovekovu percepciju zajednice i umanjuju značaj geografske udaljenosti, dajući joj epitet »globalno selo«. Kvalitet proizvoda i usluga se internacionalizuje, percepcije potrošača se standardizuju, on dobija epitet globalano orijentisan potrošač. Parohijalna trgovina postaje prošlost, i ustupa mesto globalnoj-internacionalnoj trgovini. Na sceni je »nova ekonomija« (»digitalna – Intenet-Web ekonomija«) koju karakteriše promet roba, usluga, rada i kapitala bez fizičkih – jezičkih – tehničkih barijera. Sa razvojem Interneta TNK prepoznaju ovaj informaciono-komunikacioni novitet kao resurs za

povećanje konkurentskih prednosti i poslovnih performansi na globalnom tržištu (Čuzović i Sokolov Mladenović, 2014). Dakle, globalizacija je proces gde su nacionalne ekonomije izgubile značaj i gde primat preuzimaju TNK. Snagom kapitala i transnacionalne povezanosti TNK »transformišu« nacionalne privrede u njihove filijale. Ove kompanije danas kontrolišu oko 2/3 svetske trgovine i predstavljaju najznačajnije aktere svetske privrede.

Empirijska istraživanja govore da od 100 najvećih entiteta u svetu, 51 su TNK, a 49 su države (Anderson i Cavanagh, 2000). Ekonomska računica, prilikom izvođenja ovog zaključka, izvedena je tako da se ekonomska moć država iskazuje kao vrednost bruto domaćeg proizvoda, a prepoznatljivost TNK kroz ukupne prihode od prodaje. Posebno je u tom pogledu interesantan podatak da je General Motors »veći« od Danske, Daimler Chrysler od Poljske, IBM od Singapura, a prihodi od prodaje, pet najvećih TNK veći su od bruto domaćeg proizvoda 182 zemlje zajedno.

2 Metodologija istraživanja

Istraživački podaci koji su korišćeni u radu prikupljeni su primenom desk metode tj. prikupljanjem sekundarnih podataka. Na ovaj način došli smo do podataka o kretanjima SDI, aktivnostima TNK i njihovih filijala u svetu, svetskom uvozu i izvozu. Empirijski podaci koji su korišćeni u radu prikupljeni su iz nekoliko sekundarnih izvora, i to: Svetski investicioni izveštaj (World Investment Report), Republički zavod za statistiku Republike Srbije i na osnovu publikacije »Ernst & Young's Attractiveness Survey-Europe 2014«. Na ovaj način prikupili smo značajne kvantitativne i kvalitativne podatke koje smo koristili u radu.

U radu su obrađeni statistički podaci, uz odgovarajuće tabelarne prikaze od kojih će biti izdvojeni oni koji ukazuju na srž tematike koja se obrađuje. Na taj način postojeća saznanja biće uključena u proces pronalaženja optimalnih rešenja i zaključaka o uticaju TNK na svetsku privredu u uslovima globalizacije. U analizi podataka korišćena je i deskriptivna metoda u objašnjavanju istorijskog razvoja i ključnih karakteristika TNK. Primena ove metode će u izvesnoj meri omogućiti i zaključivanje od pojedinačnog ka opštem, pa se stoga određena važnost pridaje i induktivnoj metodi.

Shodno metodologiji naučno-istraživačkog rada osnovna hipoteza od koje smo pošli u ovom radu i koju smo pokušali da potvrdimo ili opovrgnemo je:

- da TNK predstavljaju jedan od osnovnih pokretača procesa globalizacije i da se nacionalne privrede ne mogu uključiti u proces globalizacije bez priliva kapitala TNK, putem stranih direktnih investicija (SDI).

3 Položaj transnacionalnih preduzeća u svetskoj privredi

U kontekstu razmatranja determinanti globalizacije, kao aktuelnog procesa u svetu i kod nas, otvara se pitanje uloge transnacionalnih kompanija (TNK) u ovom procesu. U pokušaju da damo odgovor na ovo pitanje poslužićemo se primerom proizvodnje komercijalnog aviona Boeing 777 (Rakita, 2006). Osam japanskih dobavljača prave delove za trup aviona (vrata i krila), dok dobavljač iz Singapura pravi vrata za nos aviona. Tri dobavljača iz Italije proizvode zakrilce, itd. Globalna mreža dobavljača uglavnom su filijale Boeinga. Nisu retki primeri da se proizvodnja organizuje u jednoj, montaža u drugoj, a prodaja u drugim državama sveta. Matična kompanija povezana je sa svojim filijalama putem informaciono-komunikacionih tehnologija, formirajući na drugoj strani strategijske alijanse s kompanijama iz iste grane. TNK predstavljaju stožer ekonomske globalizacije i najznačajniji faktor kreiranja međunarodnih robnih i finansijskih tokova.

Empirijska istraživanja govore da je oko polovine BDP tržišno razvijenih zemalja stvoreno u okviru TNK. Ilustrativan je i podatak da su krajem prve decenije 21. veka ove kompanije kontrolisale 25 % ukupne svetske proizvodnje, a proizvodnja ostvarena u okviru filijala čini 11 % svetskog bruto domaćeg proizvoda. Od 100 vodećih TNK 83 je poreklom iz Evropske unije, SAD i Japana, odnosno iz tzv. »trijade«. Ističemo, da u TNK tzv. »trijade« prednjači EU sa 50 TNK. Za razliku od 1996. god. kada se na listi 100 najvećih TNK nije nalazila nijedna TNK iz zemalja u razvoju, danas ih ima 7, tri iz Kine, po jedan iz Brazila, Malezije, Tajvana i Hong Konga.

Ujedinjene nacije (UN) definišu TNK kao preduzeća koja kontrolišu svoju aktivu – fabrike, radnike, prodajne filijale i sl. u dve ili više zemalja (Pelević i Vučković, 2007). Početkom devedesetih godina 20. veka prepoznajući ove ekonomske entitete kao najbitniju odrednicu procesa globalizacije UN daju sadržajno kompleksniju definiciju TNK (OECD, 1997). To su preduzeća koja: a.) imaju poslovne entitete u dve ili više zemalja, bez obzira na pravni status i vrstu delatnosti tih entiteta, b.) razvijaju stepen poslovnog odlučivanja koji omogućuje donošenje jedinstvenih politika i zajedničkih poslovnih strategija, c.) strategija i politika zavisnih preduzeća, odnosno filijala (preduzeće ćerka), koordinirane su mahom iz jednog centra, neretko iz više centara, d.) filijale, ogranci i podružnice u inostranstvu su povezane vlasničkim i upravljačkim odnosima, sa matičnim preduzećem, e.) vlasnička i upravljačka povezanost pruža mogućnost jednoj ili više filijala da mogu imati uticaj na ostale filijale, pogotovo kada je reč o znanju, tehnologiji i resursima.

Privodeći kraju raspravu na ovu temu zaključićemo da su TNK preduzeća nadnacionalne organizacione strukture i konkurentске prepoznatljivosti. Za tržišne učesnike one su simbol moći i prestiža, izvorište stranih direktnih investicija, »arhitekta« globalnog tržišta.

Analizom podataka, koji zbog ograničenja nisu prikazani u radu, uočavamo da se na vrhu liste najvećih TNK već godinama nalaze General Electric (SAD, elektronika i

elektronska oprema), Royal Dutch/Shell Group (Velika Britanija, naftna industrija), Toyota Motor Corporation (Japan, automobilska industrija). Prvi kriterijum rangiranja TNK jeste vrednost imovine kompanije u inostranstvu, General Electric ima imovinu u vrednosti oko 331,2 mlrd. USD, Royal Dutch/Shell oko 302 mlrd. USD, a Toyota Motor Corporation oko 274,4 mlrd. USD.

Drugi kriterijum za utvrđivanje stepena transnacionalizacije TNK je vrednost prodaje preko inostranih filijala. Prema ovom kriterijumu, najveće su Royal Dutch/Shell (Velika Britanija i Holandija, naftna industrija, oko 275 mlrd USD, oko 61 % ukupnih prihoda od prodaje kompanije), British Petroleum (Velika Britanija, naftna industrija, oko 250 mlrd USD, oko 66 %) ExxonMobile Corporation (SAD, naftna industrija, 237 mlrd. USD, oko 60 %).

Treći kriterijum rangiranja predstavlja broj zaposlenih radnika u inostranstvu. Najviše zaposlenih u inostranim filijalama imaju Hon Hai Precision Industries (Tajvan, električna i elektronska oprema, 810.993 od 1.290.000 ukupno zaposlenih Wal-Mart (SAD, trgovina na malo, 800.000 zaposlenih u inostranstvu, 2.200.000 ukupno zaposlenih), Carrefour (Francuska, trgovina na malo, 267.590 zaposlenih u inostranstvu, ukupno 364.795 zaposlenih), Deutsche Post AG (Nemačka, transport i skladištenje, 266.360 zaposlenih u inostranstvu, ukupno 435.285 zaposlenih).

Pored posmatranih kriterijuma, koji ukazuju na apsolutne veličine, formiran je jedan svodni relativni pokazatelj. Reč je o indeksu transnacionalizacije TNK koji se izračunava kao aritmetička sredina tri pokazatelja: 1) procenat vrednosti imovine u filijalama u inostranstvu u odnosu na ukupnu imovinu; 2) učešće (u procentima) prodaje u inostranstvu u ukupnim prodajama; 3) učešće (u procentima) zaposlenih u filijalama u inostranstvu u ukupnom broju zaposlenih. Indeks transnacionalizacije TNK je razvijen od strane Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) o trgovini i razvoju (UNCTAD). Indeks transnacionalizacije ukazuje na stepen transnacionalizacije bez obzira na njenu veličinu. Mala kompanija može biti više transnacionalizovana ako veći deo poslovanja (imovinu, prodaju, zaposlenost) relaizuje preko inostranih filijala. Najveći indeks transnacionalizacije imaju kompanije Nestlé SA (Švajcarska, hrana, piće i duvan, indeks 97,1), Anglo American plc. (Velika Britanija, rudarstvo i eksploatacija kamena, indeks 95,9) i Anheuser-Busch InBev NV (Belgija, hrana, piće i duvan, indeks 93,3). Prosečan indeks transnacionalizacije za 100 najvećih TNK iznosi 64,5.

3.1 Uticaj transnacionalnih preduzeća na svetsku privredu i privredu Republike Srbije

Prema poslednjim dostupnim podacima u Tabeli 1. možemo videti da u svetu postoji 103.786 TNK, koje imju 892.114 filijala. Možemo zapaziti da se najveći broj matičnih kompanija nalazi u razvijenim zemljama čak 73.144, oko 70 % od ukupnog broja. S druge strane najveći broj filijala ovih kompanija je lociran u zemljama u razvoju, oko 57 %. Proizvodnja u inostranstvu, ostvarena u filijalama koje TNK, preduzimanjem

stranih direktnih investicija, osnivaju u inostranstvu, potiskuje klasične oblike izvoza i uvoza roba i usluga (Stojadinović Jovanović, 2008).

Tabela 1: Broj TNK u svetu, 2010. god.

	<i>Broj matičnih TNK</i>	<i>Broj filijala</i>
Razvijene zemlje	73.144	373.612
Zemlje u razvoju	30.209	512.531
Zemlje Jugoistočne Evrope	257	2.484
Republika Srbija	43	987
Republika Slovenija	268	2.032
Svet	103.786	892.114

Izvor: UNCTAD, World Investment Report 2011, UN, New York and Geneva, based on Dun & Bradstreet's WorldBase and national sources where noted, http://unctad.org/sections/dite_dir/docs/WIR11_web%20tab%2034.pdf.

Na osnovu podataka iz Tabele 2. možemo analizirati uticaj TNK na svetsku ekonomiju. Prodaja filijala TNK još 1990. god. premašila svetski izvoz za 15 %. Ovaj trend je nastavljen i početkom XXI veka. U periodu pre velike krize koja je zahvatila svetsku privredu, prodaja filijala TNK je dostigla 143 % svetskog izvoza. Nakon krize dolazi do blagog pada, pa je u 2011. god. prodaja filijala TNK iznosila 127 % svetkog izvoza. Međutim, tokom 2012. god. prodaja filijala TNK je dostigla 140 % svetkog izvoza, a tokom 2013. god. 149 %, i premašila nivo iz perioda pre krize.

Tabela 2: Odabrani pokazatelji SDI i međunarodne proizvodnje za 2013. god. i izabrane godine

	<i>Vrednost u tekućim cenama (milijarde dolara)</i>				
	<i>1990</i>	<i>2005- 2007 Prosek pre krize</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>
Priliv SDI	208	1493	1700	1330	1452
Odliv SDI	241	1532	1712	1347	1411
Prekogranične M&A	111	780	556	332	349
Prodaja stranih filijala	4723	21469	28516	31532	34508
Dodata vrednost stranih filijala	881	4878	6262	7089	7492
Izvoz stranih filijala	1498	5012	7463	7532	7721
Broj zaposlenih u stranim filijalama (hiljade)	20625	53306	63416	67155	70726
BDP	22327	51288	71314	72807	74284
Naknade za licence	29	161	250	253	259
Izvoz roba i usluga	4107	15034	22386	22593	23160
Prodaje filijala kao % svetskog izvoza	115	143	127	140	149

Izvor: UNCTAD, World Investment Report, (2014), UN, New York and Geneva, p. 18. poslednja kolona kalkulacija autora.

Tabela 3: Osnovni podaci o stranim filijalama (inward FATS) - (po državama odakle potiče filijala, 2012)

	Broj filijala	Broj zaposlenih	Promet	Vrednost proizvodnje	Dodata vrednost	Troškovi zaposlenih
			Vrednost u mil. EUR			
Republika Srbija	2708	181953	22.305,289	13.674,96	4.237,06	1.897,30
Države članice EU	2102	147591	16.339,81	10.135,82	2.987,84	1.460,58
Slovenija	314	18074	1.689,86	737,69	197,16	128,64
Hrvatska	256	13239	1.564,93	795,69	219,04	117,14
Austrija	236	13519	1.730,20	1.238,19	400,43	167,85
Holandija	152	17371	2.930,12	2.407,36	608,53	264,52
Nemačka	189	17040	1.416,41	1.032,83	383,04	181,02
Francuska	71	14874	1.544,70	690,42	259,98	121,92
Italija	187	14393	1.035,32	975,92	146,23	91,77
Države van EU	528	30862	5.653,82	3.402,00	1.217,46	410,01
Švajcarska	116	7297	958,22	445,97	139,84	91,16
SAD	72	3297	301,21	140,63	48,06	37,67
Ruska Federacija	52	9432	3.484,56	2.406,57	895,54	202,04
Offshore finansijski centri	78	3500	311,67	137,14	31,76	26,70

Izvor: Republički zavod za statistiku, preračunato u EUR prema srednjem kursu Narodne Banke Srbije za 2012 god.

Podaci prikazani u Tabeli 2. ukazuju da se veći deo prodaje proizvoda u inostranstvu ostvaruje preko filijala TNK, nego direktnim izvozom roba. U Tabeli 3. prikazani su osnovni podaci o filijalama TNK koje posluju na teritoriji Republike Srbije. Statistika međunarodne trgovine po FATS (Foreign Affiliates Trade Statistics – FATS) konceptu podrazumeva da se prate tokovi privatnog kapitala i da se po »nacionalnosti« tog kapitala pripisuju podaci o izvozu zemlji porekla kapitala, a ne zemlji iz koje se izvoz ostvaruje u slučaju poslovanja stranih filijala (Bjelić, 2011). Ulazni FATS tokovi (Inward FATS) pokazuju aktivnost stranih filijala koje one ostvaruju na teritoriji jedne posmatrane zemlje. Ova statistika opisuje delatnost poslovnih subjekata koji su rezidenti u posmatranoj zemlji, a pod kontrolom su stranih preduzeća. Osnovni cilj ove statistike je da pokaže učešće ovih poslovnih subjekata u domaćoj ekonomiji i njihov uticaj na nju. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, prikupljenih putem obrasca »Strukturno istraživanje o poslovanju privrednih društava« (SBS 01), u Republici Srbiji u 2012. god. poslovalo je 2.708 filijala što je činilo 3,2% ukupnog broja poslovnih subjekata obuhvaćenih istraživanjem. Filijale su zapošljavale 181.953 radnika, tj. 17,8% ukupnog broja zaposlenih i ostarile promet u iznosu 22,30 milijardi EUR. Najveći broj filijala imala su preduzeća iz EU, na prvom mestu iz Slovenije 314, zatim Hrvatske 256, Austrije 236 itd. Od zemalja EU, naj-

veći promet su ostvarile filijale privrednih subjekata iz Holandije 2,93 mlrd. EUR, Austrije 1,71 mlrd. EUR i Slovenije 1,69 mlrd. EUR. Što se tiče zemalja van EU, najveći broj filijala imala su preduzeća iz Švajcarske 116 i SAD 72, dok su najveći promet 3,48 mlrd. EUR ostvarile filijale privrednih subjekata iz Ruske Federacije, koje su zapošljavale i najveći broj radnika 9.432.

4 Zaključak

Globalizacija jeste proces koji se stalno širi, ubrzava i jača. Ekonomska moć TNK potpomognuta naučno-tehničkim progresom briše nacionalne granice i afirmiše koncept globalnog tržišta. Menja se strategija kod poslovanja kompanija na globalnom tržištu. Umesto lokalne strategije razvija se globalna strategija koja kompaniji treba da omogući globalnu konkurentnost. Vremenom TNK postaju sve značajniji učesnici u svetskoj privredi. Matičnim zemljama i zemljama domaćinima postaje sve teže da ih kontrolišu.

Referentna literatura iz oblasti globalizacije saglasna je u konstataciji da se globalni trgovinski tokovi ne mogu odvijati stihijski i ad hoc. Globalni tokovi robe, usluga, rada i kapitala podrazumevaju sadržajno osmišljen projekat koji zahteva učešće: država, TNK, finansijskih institucija, regionalnih udruženja i međunarodnih organizacija. Posmatrano sa tog apsketa, s pozivom na savremenu teoriju i progresivnu praksu, uočavamo da su države institucionalni subjekti globalizacije, a TNK nosioci procesa globalizacije.

U radu smo analizirali i poslovanje filijala TNK u Republici Srbiji. Pri tome, zaključili smo da su SDI, pored ostalih, sve značajniji faktor za razvoj privrede Republike Srbije, čiji su najznačajniji nosioci TNK. Prema podacima Ernst & Young's Attractiveness Survey (2014) Republika Srbija se našla na 13. mestu po broju realizovanih SDI projekata i na 5. mestu po broju otvorenih novih radnih mesta usled realizacije SDI projekata u svetu.

LITERATURA

1. Anderson, S. i Cavanagh, J. (2000). The rise of corporate global power. Institute for Policy Studies.
2. Bjelić, P. (2011). Međunarodna trgovina. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
3. Ćuzović, Đ. i Sokolov Mladenović, S. (2014). Globalizacija i digitalna ekonomija. U: Sinteza 2014 - Uticaj Interneta na poslovanje u Srbiji i svetu. Beograd: Univerzitet Singidunum, str. 143-147.
4. Elzaser, J. (2009). Nacionalna država i fenomen globalizacije. Beograd: Jasen.
5. Ernst i Young. (2014). Back in the game. Ernst & Young's Attractiveness Survey, Europe 2014, EYGM. Spletna stran: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-2014-european-attractiveness-survey/\\$FILE/EY-2014-european-attractiveness-survey.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-2014-european-attractiveness-survey/$FILE/EY-2014-european-attractiveness-survey.pdf).
6. OECD. (1997). The OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Paris: OECD.
7. Pelević, B. i Vučković, V. (2007). Međunarodna ekonomija. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
8. Rakita, B. (2006). Međunarodni biznis i menadžment. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.

9. Republički zavod za statistiku. (2012). Strane podružnice u Republici Srbiji u 2012. godini (inward FATS), Beograd. Spletna stran: <http://www.stat.gov.rs>.
10. Stojadinović Jovanović, S. (2008). Međunarodna trgovina i transnacionalne kompanije - supstitut ili dopuna. *Međunarodni problemi*, 60, str. 99.
11. UNCTAD. (2014). *World Investment Report 2014*. New York and Geneva: UN. Spletna stran: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf.